অধ্যায় ৫ ঃ শব্দৰূপ

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ কাৰক আৰু বিভক্তিৰ বিভাগসমূহ

৫.৩.১ সুপ্ বিভক্তি

৫.৪ অজন্ত শব্দ

৫.৪.১ পুংলিঙ্গ শব্দ

৫.৪.২ স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ

৫.৪.৩ ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ

৫.৫ হলন্ত শব্দ

৫.৫.১ পুংলিঙ্গ শব্দ

৫.৫.২ স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ

৫.৫.৩ ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ

৫.৬ সর্বনাম শব্দৰ ৰূপ

৫.৭ বিশেষণ শব্দৰ ৰূপ

৫.৮ সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

৫.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.১০ অধিক জানিবলৈ

৫.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

৫.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সংস্কৃত ভাষাৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ শব্দৰ জ্ঞান লাভ কৰিব
- শব্দসমূহৰ লিঙ্গ, বচন আদিৰ জ্ঞান লাভ কৰিব
- শব্দবোৰৰ কাৰক-বিভক্তিৰ লগত অৱগত হ'ব
- সংস্কৃত 'সুপ্ ' বিভক্তিৰ প্রয়োগৰ বিষয়ে জানিব
- বিভিন্ন বিভক্তিত বচন অনুসৰি শব্দসমূহৰ প্রয়োগৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- সংস্কৃত ভাষাৰ বিশেষ্য, সর্বনাম, বিশেষণ আৰু সংখ্যাবাচক শব্দৰ লগত পৰিচিত হ'ব।

৫.২ পৰিচয়

আপুনি নিশ্চয় 'বর্ণ' (Letters)ৰনাম শুনিছে। বর্ণ নাইবা বর্ণসমূহৰ সমষ্টিক 'পদ' অথবা 'শব্দ' বুলি কোৱা হয়। পদসমূহ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ, যেনে— বিশেষ্য, বিশেষণ, সর্বনাম, ক্ৰিয়া আদি। সংস্কৃত ব্যাকৰণত বিশেষ্য আৰু সর্বনাম শব্দৰহে শব্দৰূপ বেছিকৈ দেখিবলৈ পোৱা যায়। সংস্কৃত ব্যাকৰণত বিশেষ্য আৰু সর্বনাম পদসমূহক তিনি প্ৰকাৰত বিভক্ত কৰা হৈছে— ১) পুংলিঙ্গ শব্দ (Masculine), ২) স্ত্ৰীলিঙ্গ শব্দ (Feminine) আৰু ৩) ক্লীৱলিঙ্গ অথবা নপুংসক শব্দ (Neuter)। সংস্কৃত ভাষাত এই শব্দসমূহ তিনিটা বচনত পোৱা যায়। সেই বচনসমূহ হৈছে— একবচন (Singular), দ্বিবচন (Dual) আৰু বহুবচন (Plural)। বুজি পোৱাৰ বাবে তলত উদাহৰণেৰে সৈতে দেখুওৱা হ'ল।

	পুংলিঙ্গ	**স্ত্ৰীলিঙ্গ**	**ক্লীৱলিঙ্গ**
একবচন	বালকঃ (এজন ল'ৰা)	বালিকা (এজনী ছোৱালী)	ফলম্ (এটা ফল)
দ্বিবচন	বালকৌ (দুজন ল'ৰা)	বালিকে (দুজনী ছোৱালী)	ফলে (দুটা ফল)
বহুবচন	বালকাঃ (বহুত ল'ৰা)	বালিকাঃ (বহুকেইজনী ছোৱালী)	ফলানি (বহুত ফল)

কাৰক ঃ 'ক্ৰিয়ান্বয়িকাৰকম্' অর্থাৎ ক্ৰিয়াৰ লগত যুক্ত থকা পদক কাৰক বোলে।

এই শব্দসমূহক যেতিয়া ক্ৰিয়াৰ সৈতে সংলগ্ন কৰা হয়, তেতিয়া সেই শব্দসমূহক **কাৰক** বুলি কোৱা হয়। যেনে— ৰামঃ পুস্তকং পঠতি (ৰামে কিতাপখন পঢ়িছে)। এই বাক্যটোত 'ৰামঃ' হৈছে কর্ত্তা, অর্থাৎ যিজনে কামটো কৰিছে, আৰু এই বিশেষ্য কর্ত্তা পদটোক 'পঠতি' এই ক্ৰিয়াটোৰ অর্থটো পাবৰ বাবে সংলগ্ন কৰা হৈছে। সেয়েহে এই 'ৰামঃ' শব্দটোক কাৰক বুলি কোৱা হয়। এই পদসমূহৰ বচন, কাৰক আদি নির্ণয় কৰিবলৈ কিছুমান 'প্ৰতীক চিহ্ন' (Symbol) প্ৰয়োগ কৰা হয়, আৰু সেইবোৰক বিভক্তি বোলে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ওপৰত ব্যৱহাৰ কৰা বাক্যটোৰ 'ৰামঃ' (ৰামে) এই পদটোৰ অন্তিম অংশটো হৈছে বিভক্তিৰ চিহ্ন, অর্থাৎ ৰাম + ঃ (সু) (ৰাম + এ) (ইয়াত ঃ (সু) হৈছে বিভক্তিৰ চিহ্ন)। পুংলিঙ্গ, স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ হিচাপে পৃথক কৰা সংস্কৃত ভাষাৰ শব্দসমূহক আকৌ 'অজন্ত' অর্থাৎ স্বৰবর্ণ অন্ত (Vowel Ending) আৰু 'হলন্ত' অর্থাৎ ব্যঞ্জন বর্ণ অন্ত (Consonant Ending) হিচাপে শব্দৰূপ কৰা হৈছে। এই অধ্যায়টিৰ জৰিয়তে আপুনি সংস্কৃত ভাষাৰ বিভিন্ন শব্দৰ লগত চিনাকি হ'ব পাৰিব। সংস্কৃত শব্দসমূহৰ লিংগ, বচন, কাৰক- বিভক্তিৰ লগতে অন্যান্য বহুতো ব্যাকৰণগত ব্যৱহাৰৰ সৈতেও পৰিচিত হ'ব পাৰিব।

৫.৩ কাৰক আৰু বিভক্তিৰ বিভাগসমূহ

ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰা কাৰক পদসমূহক ছয় প্ৰকাৰত বিভক্ত কৰা হৈছে। এই কাৰকসমূহক নির্দিষ্ট বিভক্তিৰ দ্বাৰা দেখুওৱা হয়। আপোনাৰ সুবিধাৰ বাবে তলত কাৰকসমূহৰ লগত বিভক্তি-সমূহক সংলগ্ন কৰি তালিকাভুক্ত কৰা হ'ল—

কাৰকৰ নাম	অসমীয়া প্রতীক চিহ্ন	সংস্কৃত প্রতীক চিহ্ন	বিভক্তিৰ নাম
কর্ত্তা (Nominative)	অ/ই/এ (Use of Subject)	সু,ঔ,জস্	প্রথমা
কর্ম (Accusative)	ক (To)	অম্ ঔ,শস্	দ্বিতীয়া
কৰণ (Instrumental)	ৰে/দ্বাৰা (By, With)	টা, ভ্যাম্ ভিস্	তৃতীয়া
সম্প্রদান (Dative)	অক/লৈ (For)	ঙে, ভ্যাম্, ভ্যস্	চতুর্থী
অপাদান (Ablative)	পৰা (From)	ঙসি, ভ্যাম্, ভ্যস্	পঞ্চমী
*সম্বন্ধ (Genetive)	ৰ (Of)	ঙস্, ওস্, আম্	ষষ্ঠী
অধিকৰণ (Locative)	ত (In, Into, On)	ঙি, ওস্, সুপ্	সপ্তমী
*সম্বোধন (Vocative)	হে! (Oh!)	সু, ঔ, জস্	প্রথমা

জানি থোৱা ভাল

১) তালিকাত থকা * সম্বন্ধ আৰু * সম্বোধন ক পদ হিচাপে ধৰা হয়, কাৰক হিচাপে ধৰা নহয়।

২) আপুনি সদায়েই মনত ৰখা ভাল যে তালিকাত দেখুৱাই দিয়া ধৰণে নির্দ্দিষ্ট কাৰকৰ লগত সদায়ে নির্দ্দিষ্ট বিভক্তি ব্যৱহাৰ হয়। কিন্তু কিছুমান বিশেষ ক্ষেত্রতহে এই নিয়মৰ ব্যতিক্রম দেখিবলৈ পোৱা যায়। মহামুনি পাণিনিৰ 'অষ্ট্যাধ্যায়ী' নামৰ ব্যাকৰণ গ্রন্থত এই বিশেষ নিয়মবোৰ দেখিবলৈ পোৱা যায়।

৫.৩.১ সুপ্ বিভক্তি

সংস্কৃত ভাষাৰ শব্দসমূহৰ বচন, কাৰক আদি নির্ণয় কৰিবলৈ যি বিভক্তিৰ প্রয়োগ কৰা হয়, তাকেই 'সুপ্' বিভক্তি বোলে। তিনি প্রকাৰৰ বচন আৰু সাত প্রকাৰৰ বিভক্তিত এই 'সুপ্' বিভক্তিৰ চিহ্ন অথবা **প্রত্যয়**সমূহ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই বিভক্তিসমূহ বিশেষ্য আৰু সর্বনাম শব্দত প্রধানভাৱে ব্যৱহাৰ হয়। এইদৰে ব্যৱহৃত হোৱা বিভক্তি সমূহে একেটা শব্দৰেই একৈশ প্রকাৰৰ ৰূপৰ সৃষ্টি কৰে (৭ x ৩ = ২১)। অৱশ্যে সম্বোধনৰ বিভক্তি তিনিটাক ধৰিলে এই সংখ্যা হয়গৈ চৌবিশ (২১ + ৩ = ২৪)। এইখিনিতেই উল্লেখযোগ্য যে সর্বনাম শব্দসমূহৰ সম্বোধন নাথাকে। তলৰ তালিকাৰ পৰাই আপোনাৰ 'সুপ্' বিভক্তিৰ প্রয়োগ সম্বন্ধে ধাৰণা স্পষ্ট হৈ পৰিব।

উদাহৰণৰ বাবে লোৱা বিশেষ্য শব্দ— বালক (ল'ৰা)

প্রত্যয় ঃ ধাতু আৰু প্রাতিপদিকৰ পিছত যিবোৰ চিহ্ন যুক্ত হয়, তাকেই প্রত্যয় (Suffix) বোলে। যেনে— ৰাম + সু = ৰামঃ। প্রত্যয় পাঁচবিধ— বিভক্তি, কৃৎ, তদ্ধিত, স্ত্রী-প্রত্যয় আৰু ধাত্বৱয়ব।

কাৰক		বিভক্তি	বচন		সুপ্ বিভক্তিৰ চিহ্ন	বালক শব্দৰ ৰূপ	অসমীয়া অর্থ
১)	কর্ত্তা	প্রথমা	১)	একবচন	সু	বালকঃ	ল'ৰাজনে
			২)	দ্বিবচন	ঔ	বালকৌ	ল'ৰাদুজনে
			৩)	বহুবচন	জস্	বালকাঃ	ল'ৰাবোৰে
২)	কর্ম	দ্বিতীয়া	৪)	একবচন	অম্	বালকম্	ল'ৰাজনক
			৫)	দ্বিবচন	ঔ	বালকৌ	ল'ৰাদুজনক
			৬)	বহুবচন	শস্	বালকান্	ল'ৰাবোৰক
৩)	কৰণ	তৃতীয়া	৭)	একবচন	টা	বালকেন	ল'ৰাজনৰদ্বাৰা
			৮)	দ্বিবচন	ভ্যাম্	বালকাভ্যাম্	ল'ৰাদুজনৰদ্বাৰা
			৯)	বহুবচন	ভিস্	বালকেভ্যঃ	ল'ৰাবোৰৰদ্বাৰা
৪)	সম্প্রদান	চতুর্থী	১০)	একবচন	ঙে	বালকায়	ল'ৰাজনলৈ
			১১)	দ্বিবচন	ভ্যাম্	বালকাভ্যাম্	ল'ৰাদুজনলৈ
			১২)	বহুবচন	ভ্যস্	বালকেভ্যঃ	ল'ৰাবোৰলৈ
৫)	অপাদান	পঞ্চমী	১৩)	একবচন	ঙসি	বালকাৎ	ল'ৰাজনৰ পৰা
			১৪)	দ্বিবচন	ভ্যাম্	বালকাভ্যাম্	ল'ৰাদুজনৰপৰা
			১৫)	বহুবচন	ভ্যস্	বালকেভ্যঃ	ল'ৰাবোৰৰপৰা
	সম্বন্ধ	ষষ্ঠী	১৬)	একবচন	ঙস্	বালকস্য	ল'ৰাজনৰ
			১৭)	দ্বিবচন	ওস্	বালকয়োঃ	ল'ৰাদুজনৰ
			১৮)	বহুবচন	আম্	বালকানাম্	ল'ৰাবোৰৰ
৬)	অধিকৰণ	সপ্তমী	১৯)	একবচন	ঙি	বালকে	ল'ৰাজনৰ ওপৰত
			২০)	দ্বিবচন	ওস্	বালকয়োঃ	ল'ৰাদুজনৰ ওপৰত
			২১)	বহুবচন	সুপ্	বালকেষু	ল'ৰাবোৰৰ ওপৰত
	সম্বোধন	প্রথমা	২২)	একবচন	সু	বালক	ল'ৰাজন
			২৩)	দ্বিবচন	ঔ	বালকৌ	ল'ৰাদুজন
			২৪)	বহুবচন	জস্	বালকাঃ	ল'ৰাবোৰ

জানি থোৱা ভাল

১) 'সুপ্' বিভক্তিৰ চিহ্ন সমূহ 'সু' ৰ পৰা আৰম্ভ হৈ 'সুপ'ৰ 'প্'ত শেষ হোৱা বাবে, ইহঁতক 'সুপ্' বিভক্তি বুলি কোৱা হয়।

২) 'সুপ্' বিভক্তিৰ প্রয়োগেৰে গঠন হোৱা শব্দ সমূহক 'সুৱন্ত' শব্দ বুলি কোৱা হয়। সুপ্ অন্তত বা শেষত যাৰ সেইটোৱে সুৱন্ত।

৫.৪ অজন্ত শব্দ (Declension of Bases Ending in Vowels)

অজন্ত ঃ অচ্ + অন্ত = অজন্ত। সংস্কৃত ব্যাকৰণত 'অচ্'ক একোটা সংজ্ঞা (Technical Term) বুলি কোৱা হয়। ব্যাকৰণৰ ভাষাত ইয়াক 'প্ৰত্যাহাৰ' বোলে। 'অচ্' মানে আটাইবোৰ স্বৰবৰ্ণ।

ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰি অহা হৈছে যে (৫.২) সংস্কৃত ভাষাত শব্দসমূহৰ অন্তিম আখৰটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি সমগ্ৰ পদসমূহক মুখ্যভাৱে দুই প্ৰকাৰত ভাগ কৰা হৈছে— অজন্ত আৰু হলন্ত। যিবোৰ শব্দ স্বৰবৰ্ণেৰে শেষ হৈছে, সেইবোৰক স্বৰান্ত শব্দ অথবা **অজন্ত** বুলি কোৱা হয়। যেনে— বালক (বালক্ + অ), (মুন্ + ই) ইত্যাদি।

এইখিনিতে আপোনাক জনাও যে সংস্কৃত ভাষাত সাধাৰণতে সাত প্ৰকাৰেৰে শব্দসমূহ স্বৰবৰ্ণান্ত হয়। তলৰ তালিকাত সহজভাৱে সেইবোৰ দেখুওৱা হ'ল—

অন্তিম স্বৰবৰ্ণ অনুসৰি নাম		শেষান্ত বৰ্ণ	উদাহৰণ
১)	অ- কাৰান্ত	অ	ৰাম্ + অ = ৰাম
২)	আ-কাৰান্ত	আ	লত্ + আ = লতা
৩)	ই- কাৰান্ত	ই	মুন্ + ই = মুনি
৪)	ঈ- কাৰান্ত	ঈ	নদ্ + ঈ = নদী
৫)	উ-কাৰান্ত	উ	ভান্ + উ = ভানু (সূৰ্য্য)
৬)	ঊ- কাৰান্ত	ঊ	বধ্ + ঊ = বধূ (বোৱাৰী)
৭)	ঋ- কাৰান্ত	ঋ	পিত্ + ঋ = পিতৃ

এতিয়া পুংলিঙ্গ, স্ত্ৰীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ বিশেষ্য অজন্ত কিছুমান শব্দ উদাহৰণৰ বাবে দিয়া হ'ল।

৫.৪.১ পুংলিঙ্গ শব্দ

অ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ বালক, নৰ, ৰাম, দেৱ, ছাত্ৰ, কৃষ্ণ, অধ্যাপক, পণ্ডিত, মিত্ৰ (সূৰ্য্য অৰ্থত, কিন্তু বন্ধু অৰ্থত ক্লীৱলিঙ্গ), সিংহ, শিষ্য, পাঠ, বিদ্যালয়, সূৰ্য্য, চন্দ্ৰ, বৃক্ষ, পৰ্বত, মনুষ্য, ঈশ্বৰ, সংসাৰ, বিচাৰ, লেখ, ইতিহাস, গ্ৰহ, ঘট, কাক (কাউৰী), কচ্ছপ (কাছ), অমাত্য (মন্ত্ৰী), ভিক্ষুক (মগনীয়া), ছাগ (ছাগলী), নদ (নদী), চৌৰ (চোৰ), জন (মানুহ), উপল (শিল), অৰ্থ (সম্পত্তি), অব্দ (বছৰ), অধৰ (ওঁঠ), আচাৰ্য্য (শিক্ষক), গজ (হাতী), তৰ্ক (আলোচনা), শব্দ, সময়, লোক (মানুহ), ৰথ, ধবজ (পতাকা), কুক্কুৰ (কুকুৰ), কুঞ্জৰ (হাতী) ইত্যাদি। এই শব্দবোৰৰ আকাৰ সামগ্ৰিকভাৱে একেদৰেই হয়। তলত 'নৰ' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

নৰ (মানুহ) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	নৰঃ	নৰৌ	নৰাঃ
দ্বিতীয়া	নৰম্	নৰৌ	নৰান্
তৃতীয়া	নৰেণ	নৰাভ্যাম্	নৰৈঃ
চতুৰ্থী	নৰায়	নৰাভ্যাম্	নৰেভ্যঃ
পঞ্চমী	নৰাৎ	নৰাভ্যাম্	নৰেভ্যঃ
ষষ্ঠী	নৰস্য	নৰয়োঃ	নৰাণাম্
সপ্তমী	নৰে	নৰয়োঃ	নৰেষু
সম্বোধন	নৰ	নৰৌ	নৰাঃ

আ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ সোমপা (সোমৰস পিওঁতা), বিশ্বপা (সূৰ্য্য, চন্দ্ৰ), গোপা (গৰখীয়া), বলদা (শক্তিদায়ক) ইত্যাদি।

ই কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ মুনি, ঋষি, হৰি, কৰি, অগ্নি, অতিথি, অঞ্জলি, সাৰথি, কপি (বান্দৰ), অহি (সাপ), গিৰি (পৰ্বত), পাণি (হাত) ইত্যাদি। এইবোৰ শব্দৰ ৰূপ সামগ্ৰিকভাৱে একে। ই কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দৰ কেইটামান ভিন্ন আকৃতিৰ শব্দ হৈছে— পতি, সখি ইত্যাদি। তলত 'মুনি' শব্দৰ সামগ্ৰিক ৰূপটো দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

মুনি (ঋষি) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্ৰথমা	মুনিঃ	মুনী	মুনয়ঃ
দ্বিতীয়া	মুনিম্	মুনী	মুনীন্
তৃতীয়া	মুনিনা	মুনিভ্যাম্	মুনিভিঃ
চতুৰ্থী	মুনয়ে	মুনিভ্যাম্	মুনিভ্যঃ
পঞ্চমী	মুনেঃ	মুনিভ্যাম্	মুনিভ্যঃ
ষষ্ঠী	মুনেঃ	মুন্যোঃ	মুনীনাম্
সপ্তমী	মুনৌ	মুন্যোঃ	মুনিষু
সম্বোধন	মুনে	মুনী	মুনয়ঃ

ঈ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ সুধী (জ্ঞানী), সেনানী (সেনাপতি), গ্ৰামণী (পঞ্চায়তৰ সভাপতি), অগ্ৰণী (নেতা) ইত্যাদি ।

উ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ সাধু, গুৰু, বায়ু, পশু, দয়ালু, শত্রু, ভানু (সূৰ্য্য) ইত্যাদি। তলত 'সাধু' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

সাধু (সজলোক) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	সাধুঃ	সাধূ	সাধৱঃ
দ্বিতীয়া	সাধুম্	সাধূ	সাধূন্
তৃতীয়া	সাধুনা	সাধুভ্যাম্	সাধুভিঃ
চতুর্থী	সাধৱে	সাধুভ্যাম্	সাধুভ্যঃ
পঞ্চমী	সাধোঃ	সাধুভ্যাম্	সাধুভ্যঃ
ষষ্ঠী	সাধোঃ	সাধ্বোঃ	সাধূনাম্
সপ্তমী	সাধৌ	সাধ্বোঃ	সাধুষু
সম্বোধন	সাধো	সাধূ	সাধৱঃ

ঋ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ পিতৃ (পিতা), ভ্রাতৃ (ভাই), জামাতৃ (জোঁৱায়েক) দেৱৃ (দেৱৰেক), নৃ (মানুহ) ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে ধৰণৰ। কেইটামান ভিন্নৰূপৰ ঋ-কাৰান্ত শব্দ হৈছে— সবিতৃ (সূর্য্য), দাতৃ (দাতা), ধাতৃ (সৃষ্টিকর্তা), নেতৃ (নেতা), নতিতৃ (নটী), কর্তৃ (কৰোঁতা), জেতৃ (যোদ্ধা), হন্তৃ (ঘাতক), হোতৃ (পুৰোহিত) ইত্যাদি। তলত 'পিতৃ' শব্দৰ ৰূপবোৰ দিয়া হ'ল।

পিতৃ (পিতা) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	পিতা	পিতৰৌ	পিতৰঃ
দ্বিতীয়া	পিতৰম্	পিতৰৌ	পিতৃ ন্
তৃতীয়া	পিত্রা	পিতৃভ্যাম্	পিতৃভিঃ
চতুর্থী	পিত্রে	পিতৃভ্যাম্	পিতৃভ্যঃ
পঞ্চমী	পিতুঃ	পিতৃভ্যাম্	পিতৃভ্যঃ
ষষ্ঠী	পিতুঃ	পিত্রোঃ	পিতৃণাম্
সপ্তমী	পিতৰি	পিত্রোঃ	পিতৃষু
সম্বোধন	পিতঃ	পিতৰৌ	পিতৰঃ

ঐ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ ৱৈ (ধন) ইত্যাদি।

ও কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ গো (গৰু) ইত্যাদি, এই শব্দটো স্ত্রীলিঙ্গতো ব্যৱহাৰ হয়।

ঔ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ গ্লৌ (চন্দ্র), নৌ (নাও) ইত্যাদি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'নৱ' শব্দৰ প্রথমা বিভক্তিৰ তিনিওটা বচনতে ৰূপ লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ 'মুনি' শব্দৰ তৃতীয়াৰ দ্বিবচনৰ ৰূপটো লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ 'সাধু' শব্দৰ সপ্তমী বিভক্তিৰ তিনিওটা বচনতে ৰূপ লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ৪ ঃ 'পিতৃ' শব্দৰ দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ বহুবচনৰ ৰূপটো লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ৫ ঃ 'পিতৃ' শব্দৰ সম্বোধনৰ তিনিওটা বচনতে ৰূপ লিখক।

.....

৫.৪.২ স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ

আ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ লতা (Creeper) বালিকা (ছোৱালী), বিদ্যা, অজা (মাইকী ছাগলী), পাঠশালা, শিখা, মালা, প্রজা, শোভা, জায়া (পত্নী), কান্তা (পত্নী), ছায়া, ভার্য্যা, বালা, সভা, শালা (ঘৰ), প্রভা, ধৰা ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে। তলত 'লতা' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

লতা শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	লতা	লতে	লতাঃ
দ্বিতীয়া	লতাম্	লতে	লতাঃ
তৃতীয়া	লতয়া	লতাভ্যাম্	লতাভিঃ
চতুর্থী	লতায়ৈ	লতাভ্যাম্	লতাভ্যঃ
পঞ্চমী	লতায়াঃ	লতাভ্যাম্	লতাভ্যঃ
ষষ্ঠী	লতায়াঃ	লতয়োঃ	লতানাম্
সপ্তমী	লতায়াম্	লতয়োঃ	লতাসু
সম্বোধন	লতে	লতে	লতাঃ

ই কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ মতি (বুদ্ধি), খ্যাতি (যশস্যা), উক্তি (কথা), গীতি (গান), নীতি, যুক্তি, বুদ্ধি, শান্তি, জাতি, উন্নতি এইবোৰ শব্দৰ ৰূপ সাধাৰণতে একে। তলত 'মতি' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

মতি (বুদ্ধি) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	মতিঃ	মতী	মতয়ঃ
দ্বিতীয়া	মতিম্	মতী	মতীঃ
তৃতীয়া	মত্যা	মতিভ্যাম্	মতিভিঃ
চতুর্থী	মত্যৈ, মতয়ে	মতিভ্যাম্	মতিভ্যঃ
পঞ্চমী	মত্যাঃ, মতেঃ	মতিভ্যাম্	মতিভ্যঃ
ষষ্ঠী	মত্যাঃ, মতেঃ	মত্যোঃ	মতীনাম্
সপ্তমী	মত্যাম্, মতৌ	মত্যোঃ	মতিষু
সম্বোধন	মতে	মতী	মতয়ঃ

ঈ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ নদী (River), নাৰী, লেখনী (কলম), জননী,পৃথিৰী, পুৰী (নগৰ), নগৰী, কামিনী (তিৰোতা), কুমাৰী (Virgin), কৌমুদী (চন্দ্রমা), দাসী (Maid-Servant), দেৱী (Goddess) ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে। ভিন্নৰূপৰ শব্দ— লক্ষ্মী, স্ত্রী, শ্রী (সৌন্দর্য্য), ভী (ভয়) ইত্যাদি। তলত 'নদী' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

নদী শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	নদী	নদ্যৌ	নদ্যঃ
দ্বিতীয়া	নদীম্	নদ্যৌ	নদীঃ
তৃতীয়া	নদ্যা	নদীভ্যাম্	নদীভিঃ
চতুর্থী	নদ্যৈ	নদীভ্যাম্	নদীভ্যঃ
পঞ্চমী	নদ্যাঃ	নদীভ্যাম্	নদীভ্যঃ
ষষ্ঠী	নদ্যা	নদ্যোঃ	নদীনাম্
সপ্তমী	নদ্যাম্	নদ্যোঃ	নদীষু
সম্বোধন	নদি	নদ্যৌ	নদ্যঃ

কিছুমান বিশেষণ স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ, যেনে— বুদ্ধিমতী, শ্রীমতী, বিদুষী ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপো নদী শব্দৰ দৰে হয়।

ঊ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ ধেনু (গাইগৰু), তনু (শৰীৰ), স্নায়ু (নাড়ী), চঞ্চু (ঠোঁট), ৰজ্জু (ৰচি) ইত্যাদি।

ঊ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ ৰধূ (ঘৈণী, কইনা), শ্বশ্রূ (শাহু), ভূ (পৃথিৰী), পুত্রবধূ (বোৱাৰী) ইত্যাদি। তলত 'ৰধূ' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

ৰধূ (ঘৈণী, কইনা) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	ৰধূঃ	ৰধ্বৌ	ৰধ্বঃ
দ্বিতীয়া	ৰধূম্	ৰধ্বৌ	ৰধূঃ
তৃতীয়া	ৰধ্বা	ৰধূভ্যাম্	ৰধূভিঃ
চতুর্থী	ৰধ্বৈ	ৰধূভ্যাম্	ৰধূভ্যঃ
পঞ্চমী	ৰধ্বাঃ	ৰধূভ্যাম্	ৰধূভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৰধ্বাঃ	ৰধ্বোঃ	ৰধূনাম্
সপ্তমী	ৰধ্বাম্	ৰধ্বোঃ	ৰধূষু
সম্বোধন	ৰধূ	ৰধ্বৌ	ৰধ্বঃ

ঋ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ মাতৃ (মা), দুহিতৃ (জীয়াৰী), ননান্দৃ (ননন্দ), যাতৃ (জা), স্বসৃ (ভনী) শব্দবোৰৰ ৰূপ একে আৰু প্রায়ে পুংলিঙ্গ পিতৃ শব্দৰ দৰে হয়, কেবল দ্বিতীয়া বহুবচনত ৰূপটো বেলেগ হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৬ ঃ 'লতা' শব্দৰ তৃতীয়া বিভক্তিৰ ৰূপ তিনিওটা বচনতে লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ৭ ঃ 'মতি' শব্দৰ সপ্তমী বিভক্তিৰ একবচনৰ ৰূপটো লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ৮ ঃ 'নদী' শব্দৰ পঞ্চমী বিভক্তিৰ দ্বিবচনৰ ৰূপটো কি?

.....

প্রশ্ন নং ৯ ঃ 'নদী' শব্দৰ সপ্তমী বিভক্তিৰ ৰূপ তিনিওটা বচনতে লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ১০ ঃ 'ৰধূ' শব্দৰ চতুর্থী বিভক্তিৰ বহুবচনৰ ৰূপটো কি।

.....

৫.৪.৩ ক্লীৰলিঙ্গ শব্দ

অ কাৰান্ত ক্লীৰলিঙ্গ শব্দ ঃ ফল, মিত্র (বন্ধু অর্থত), জ্ঞান, অন্ন, জল, বস্ত্র, মূল, শাস্ত্র, ধন ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে হয়। তলত 'ফল' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

ফল (Fruit) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	ফলম্	ফলে	ফলানি
দ্বিতীয়া	ফলম্	ফলে	ফলানি
তৃতীয়া	ফলেন	ফলাভ্যাম্	ফলৈঃ
চতুর্থী	ফলায়	ফলাভ্যাম্	ফলেভ্যঃ
পঞ্চমী	ফলাৎ	ফলাভ্যাম্	ফলেভ্যঃ
ষষ্ঠী	ফলস্য	ফলয়োঃ	ফলানাম্
সপ্তমী	ফলে	ফলয়োঃ	ফলেষু
সম্বোধন	ফল	ফলে	ফলানি

জানি থোৱা ভাল

ওপৰোক্ত ফল, মিত্র আদি শব্দবোৰৰ প্রথমা আৰু দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ বাহিৰে আনবোৰ বিভক্তিৰ ৰূপ পুংলিঙ্গ 'নৰ' শব্দৰ দৰেই হয়।

ই কাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ ঃ ৱাৰি (পানী), অক্ষি (চকু), অস্থি (হাড়), দধি (দৈ), শুচি (শুদ্ধ) শব্দবোৰৰ ৰূপ একে হয়। তলত 'ৱাৰি' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

ৱাৰি (পানী) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	ৱাৰি	ৱাৰিণী	ৱাৰীণি
দ্বিতীয়া	ৱাৰি	ৱাৰিণী	ৱাৰীণি
তৃতীয়া	ৱাৰিণা	ৱাৰিভ্যাম্	ৱাৰিভিঃ
চতুর্থী	ৱাৰিণে	ৱাৰিভ্যাম্	ৱাৰিভ্যঃ
পঞ্চমী	ৱাৰিণঃ	ৱাৰিভ্যাম্	ৱাৰিভ্যঃ
ষষ্ঠী	ৱাৰিণঃ	ৱাৰিণোঃ	ৱাৰিণাম্
সপ্তমী	ৱাৰিণি	ৱাৰিণোঃ	ৱাৰিষু
সম্বোধন	ৱাৰে, ৱাৰি	ৱাৰিণী	ৱাৰীণি

উ কাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ ঃ ৱস্তু (পদার্থ), মধু (মৌ), অম্বু (পানী), অশ্রু (চকুলো), উৰু (Thigh), জানু (Knee), তালু (Palate), দাৰু (কাঠ), ৱসু (ধন) ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে।

৫.৫ হলন্ত শব্দ (Declension of Bases Ending in Consonants)

ব্যঞ্জন বর্ণৰে অন্ত হোৱা শব্দবোৰক ব্যঞ্জনান্ত শব্দ অথবা **হলন্ত** শব্দ বুলি কোৱা হয়। অন্তত থকা ব্যঞ্জন বর্ণ অনুসৰি শব্দসমূহক পুংলিঙ্গ, স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গত তলত দেখুওৱা ধৰণে তালিকাভুক্ত কৰিব পাৰি।

হলন্ত ঃ হল্ + অন্ত = হলন্ত, হল্ মানে আটাইবোৰ ব্যঞ্জনবর্ণ। ব্যাকৰণৰ ভাষাত ইয়াক 'প্রত্যাহাৰ' বুলি কোৱা হয়। সংস্কৃত ব্যাকৰণত 'হল্'ক একোটা সংজ্ঞা (Technical Term) বুলি কোৱা হয়।

৫.৫.১ পুংলিঙ্গ শব্দ

জ্ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ বণিজ্ (সদাগৰ), ভিষজ্ (ডাক্তৰ), ঋত্বিজ্ (কূলপুৰোহিত), ভূভুজ্ (ৰজা) ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে।

ত্ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ মৰুৎ (বায়ু), মহৎ , ভূভৃৎ (ৰজা), বিপশ্চিৎ (জ্ঞানীলোক), গচ্ছৎ (গৈ থকা), বুদ্ধিমৎ, ভগৱৎ, বলবৎ, ভাগ্যবৎ, গতবৎ, কৃতবৎ, পঠৎ, কুর্বৎ, লিখৎ আদি শব্দবোৰৰ ৰূপ সাধাৰণতে একে।

দ্ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ সুহৃদ্ (বন্ধু), সভাসদ্, কলাবিদ্ ইত্যাদি।

ন্ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ গুণিন্, ধনিন্, অর্থিন্, কৰিন্, জ্ঞানিন্, পথিন ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে আৰু এই শব্দবোৰক 'ইন্' ভাগান্ত শব্দ বুলি কোৱা হয়। এই শ্রেণীৰ আন শব্দবোৰ, যেনে— আত্মন্ (আত্মা), ব্রহ্মন্ (ব্রহ্মা), মহিমন্, মূর্ধন্, যুৱন্, ৰাজন্, শ্বন্ (কুকুৰ) ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ সাধাৰণতে একে আৰু এই শব্দবোৰক 'অন্' ভাগান্ত শব্দ বুলি কোৱা হয়। তলত 'গুণিন্' আৰু 'আত্মন্' শব্দকেইটাৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

গুণিন্ (গুণী) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	গুণী	গুণিনৌ	গুণিনঃ
দ্বিতীয়া	গুণিনম্	গুণিনৌ	গুণিনঃ
তৃতীয়া	গুণিনা	গুণিভ্যাম্	গুণিভিঃ
চতুর্থী	গুণিনে	গুণিভ্যাম্	গুণিভ্যঃ
পঞ্চমী	গুণিনঃ	গুণিভ্যাম্	গুণিভ্যঃ
ষষ্ঠী	গুণিনঃ	গুণিনোঃ	গুণিনাম্
সপ্তমী	গুণিনি	গুণিনোঃ	গুণিষু
সম্বোধন	গুণিন্	গুণিনৌ	গুণিনঃ

আত্মন্ (আত্মা/Self) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	আত্মা	আত্মানৌ	আত্মানঃ
দ্বিতীয়া	আত্মানম্	আত্মানৌ	আত্মনঃ
তৃতীয়া	আত্মনা	আত্মভ্যাম্	আত্মভিঃ
চতুর্থী	আত্মনে	আত্মভ্যাম্	আত্মভ্যঃ
পঞ্চমী	আত্মনঃ	আত্মভ্যাম্	আত্মভ্যঃ
ষষ্ঠী	আত্মনঃ	আত্মনোঃ	আত্মনাম্
সপ্তমী	আত্মনি	আত্মনোঃ	আত্মসু
সম্বোধন	আত্মন্	আত্মানৌ	আত্মানঃ

স্ কাৰান্ত পুংলিঙ্গ শব্দ ঃ ৰেধস্ (সৃষ্টিকর্ত্তা), চন্দ্রমস্ (চন্দ্র), বিদ্বস্ (জ্ঞানী), জগ্মিবস্ (আঁতৰিযোৱাজন), গৰীয়স্ (গধুৰ), লঘীয়স্ (লঘু) ইত্যাদি শব্দবোৰৰ ৰূপ একে হয়।

৫.৫.২ স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ

চ্ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ বাচ্ (কথা), ত্বচ্ (ছাল), শুচ্ (পৰিষ্কাৰ) , ঋচ্ (ঋগ্বেদৰমন্ত্র) ইত্যাদি।

জ্ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ স্রজ্ (ফুলৰ মালা), ৰুজ্ (বেমাৰ) ইত্যাদি।

ত্ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ তড়িৎ (বিজুলী), বিদ্যুৎ (বিজুলী), সৰিৎ (নদী), য়োষিৎ (নাৰী) ইত্যাদি।

দ্ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ আপদ্ (বিপদ), উপনিষদ্, পৰিষদ্/সংসদ্ (সভা), শৰদ্ (শৰৎ ঋতু), সম্পদ্ (ধন) ইত্যাদি।

ন্ কাৰান্ত স্ত্রীলিঙ্গ শব্দ ঃ সীমন্ (সীমা/Boundary), পামন্ (খজুৰতি/Itches) ইত্যাদি।

১.৫.৩ ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ

চ্ কাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ ঃ প্রাচ্ (পূৱদিশ), প্রত্যচ্ (পশ্চিম দিশ), উদচ্ (উত্তৰ দিশ) ইত্যাদি।

ত্ কাৰান্ত ক্লীৱলিঙ্গ শব্দ ঃ ভৱিষ্যৎ (Future), জগৎ (পৃথিৱী), গচ্ছৎ (গৈ থকা), ইচ্ছৎ (ইচ্ছাকৰি থকা), দদৎ (দি থকা), মহৎ (শ্রেষ্ঠ) ইত্যাদি। তলত 'জগৎ' শব্দৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

জগৎ (পৃথিৱী) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	জগৎ	জগতী	জগন্তি
দ্বিতীয়া	জগৎ	জগতী	জগন্তি
তৃতীয়া	জগতা	জগদ্ভ্যাম্	জগদ্ভিঃ
চতুর্থী	জগতে	জগদ্ভ্যাম্	জগদ্ভ্যঃ
পঞ্চমী	জগতঃ	জগদ্ভ্যাম্	জগদ্ভ্যঃ
ষষ্ঠী	জগতঃ	জগতোঃ	জগতাম্
সপ্তমী	জগতি	জগতোঃ	জগৎসু
সম্বোধন	জগৎ	জগতী	জগন্তি

ন্ কাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দ ঃ নামন্ (নাম), কর্মন্ (কাম), অহন্ (দিন), ধামন্ (ঘৰ), প্রেমন্ (প্রেম), ব্যোমন্ (আকাশ), লোমন্ (নোম) ইত্যাদি।

স্ কাৰান্ত ক্লীবলিঙ্গ শব্দ ঃ পয়স্ (গাখীৰ), মনস্ (মন), চেতস্ (মন), তপস্ (তপস্যা), তমস্ (অন্ধকাৰ), হবিস্ (যজ্ঞত প্রয়োগ কৰা ঘি), ধনুস্ (ধনু), চক্ষুস্ (চকু) ইত্যাদি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১১ ঃ 'ফল' শব্দৰ দ্বিতীয়া বিভক্তিৰ ৰূপ তিনিওটা বচনতে লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ১২ ঃ 'ৰাৰি' শব্দৰ সপ্তমী বিভক্তিৰ বহুবচনৰ ৰূপটো কি?

.....

প্রশ্ন নং ১৩ ঃ 'গুণিন্' শব্দৰ ষষ্ঠী বিভক্তিৰ ৰূপ তিনিওটা বচনতে লিখক।

.....

প্রশ্ন নং ১৪ ঃ 'আত্মন্' শব্দৰ তৃতীয়া বিভক্তিৰ একবচনৰ ৰূপটো কি?

.....

প্রশ্ন নং ১৫ ঃ 'জগৎ' শব্দৰ পঞ্চমী বিভক্তিৰ বহুবচনৰ ৰূপটো লিখক।

.....

৫.৬ সর্বনাম শব্দৰ ৰূপ (Declension of Pronouns)

সংস্কৃত সর্বনাম শব্দসমূহৰ ৰূপ পুংলিঙ্গ, স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ অনুসৰি ভিন্ন প্রকাৰৰ হয়।

উত্তম পুৰুষত (First Person) ব্যৱহাৰ হোৱা সর্বনাম শব্দ হ'ল— 'অস্মদ্' (I) মই।

মধ্যম পুৰুষত (Second Person) ব্যৱহাৰ হোৱা সর্বনাম শব্দ হ'ল— 'যুষ্মদ্', (You/তুমি)।

প্রথম পুৰুষত (Third Person) ব্যৱহাৰ হোৱা শব্দ সমূহ হৈছে— 'যদ্' (যি/Who) 'তদ্' (তেওঁ/তাই/He/She), 'এতদ্' (This/এইটো),'কিম্' (কোন/Who), 'অদস্' (সেইটো/That) ইত্যাদি। এই শব্দবোৰ তিনিওটা লিঙ্গতে ব্যৱহৃত হয়। কিন্তু সেই শব্দৰূপবোৰ বিভিন্ন লিঙ্গত বিভিন্ন ধৰণৰ। তলত 'অস্মদ্' আৰু 'যুষ্মদ্' শব্দ দুটাৰ ৰূপবোৰ দেখুৱাই দিয়া হ'ল।

অস্মদ্ (মই) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	অহম্	আৱাম্	বয়ম্
দ্বিতীয়া	মাম্, মা	আৱাম্, নৌ	অস্মান্, নঃ
তৃতীয়া	ময়া	আৱাভ্যাম্	অস্মাভিঃ
চতুর্থী	মহ্যম্, মে	আৱাভ্যাম্, নৌ	অস্মভ্যম্, নঃ
পঞ্চমী	মৎ	আৱাভ্যাম্	অস্মৎ
ষষ্ঠী	মম, মে	আৱয়োঃ, নৌ	অস্মাকম্, নঃ
সপ্তমী	ময়ি	আৱয়োঃ	অস্মাসু

যুষ্মদ্ (তুমি) শব্দৰ ৰূপ

বিভক্তি	একবচন	দ্বিবচন	বহুবচন
প্রথমা	ত্বম্	যুৱাম্	য়ূয়ম্
দ্বিতীয়া	ত্বাম্, ত্বা	যুৱাম্, বাম্	যুষ্মান্, বঃ
তৃতীয়া	ত্বয়া	যুৱাভ্যাম্	যুষ্মাভিঃ
চতুর্থী	তুভ্যম্, তে	যুৱাভ্যাম্, বাম্	যুষ্মভ্যম্, বঃ
পঞ্চমী	ত্বৎ	যুৱাভ্যাম্	যুষ্মৎ
ষষ্ঠী	তৱ, তে	যুৱয়োঃ, বাম্	যুষ্মাকম্, বঃ
সপ্তমী	ত্বয়ি	যুৱয়োঃ	যুষ্মাসু

জানি থোৱা ভাল

সংস্কৃত ভাষাত মুঠতে ৪১টা সর্বনাম পদ আছে। সেইসমূহক পাঁচটা শ্রেণীত বিভক্ত কৰা হৈছে। শ্রেণী অনুসৰি শব্দসমূহ হ'ল—

১) **সর্বাদি শ্রেণী ঃ** সর্ব, বিশ্ব (সকলো/all), উভ, উভয় (দুয়োটা/Both), এক (কিছু/Some) একতৰ (দুটাৰ ভিতৰত এটা/either, one of the two), দ্বি (দুটা), নেম (আধা/Half), সম (সকলো/all), সিম (প্রত্যেক/every), ত্ব, ত্বৎ (আন/other)।

২) **অন্যাদি শ্রেণী** ঃ অন্য, অন্যতৰ (আনটো/the other, either of the two), ইতৰ (আনটো/other, another), কতৰ, যতৰ (দুটাৰ এটা/which of the two), কতম, যতম (বহুতৰ এটা/which of many), ততৰ (সেইদুটাৰ এটা/that one of the two), ততম (সেইবোৰৰ এটা/that one of them), একতম (বহুতৰ এটা/one of many)।

৩) **পূর্ব্বাদি শ্রেণী** ঃ পূর্ব (পূৱ), পৰ (ওপৰ), অপৰ (তলৰ), অবৰ (পিছৰ/Posterior), অধৰ (হীন/Inferior), দক্ষিণ, উত্তৰ, অন্তৰ (ব্যৱধান), স্ব (নিজৰ/Own)। (পশ্চিম শব্দটো সর্বনাম নহয়। সেয়েহে ইয়াৰ ৰূপ পুংলিঙ্গত 'নৰ' শব্দৰ দৰে, স্ত্রীলিঙ্গত 'লতা' শব্দৰ দৰে আৰু ক্লীৱলিঙ্গত 'ফল' শব্দৰ দৰে হয়)।

৪) **যদাদি** ঃ যদ্ (যি/Who), তদ্ (সি/তাই/He/She), এতদ্ (এই/This), ত্যদ্, কিম্ (কি/who)।

৫) **ইদমাদি** ঃ ইদম্ (এই/This), অদস্ (সেই/That), যুষ্মদ্ (তুমি/You), অস্মদ্ (মই/I), ভৱৎ (আপুনি/You)।

৫.৭ বিশেষণ শব্দৰ ৰূপ

সংস্কৃত ভাষাত বিশেষ্যৰ যি লিঙ্গ (Gender), বিভক্তি (Case) আৰু বচন (Number), বিশেষণ পদৰো সেই লিঙ্গ, বিভক্তি আৰু বচন হ'ব লাগিব। এই নিয়মটোক সংস্কৃত ব্যাকৰণত এটা শ্লোকত সুন্দৰভাৱে বুজাই দিয়া হৈছে—

"বিশেষ্যস্য হি যল্লিঙ্গং বিভক্তি ৰচনে চ যে।
তানি সর্বাণি যোজ্যানি ৱিশেষণপদেষ্বপি।।"

সেয়েহে বিশেষ্য পদৰ লিঙ্গ আদি অনুযায়ী বিশেষণ পদৰ ৰূপৰো তাৰতম্য ঘটে। যেনে— মধুৰ, গুণৱান্, মহান্, তাৱৎ, যাবৎ, প্রিয়, প্রিয়তৰ, প্রিয়তম ইত্যাদি শব্দসমূহ বিশেষ্য শব্দ অনুসৰি পৰিৱর্তিত হৈ থাকে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ক'ব পাৰি যে— মধুৰঃ শব্দঃ, কিন্তু মধুৰা বাক্, মধুৰং ফলম্। প্রথম প্রয়োগত 'মধুৰ' শব্দ পুংলিঙ্গত, দ্বিতীয় প্রয়োগত 'মধুৰ' শব্দ স্ত্রীলিঙ্গত আৰু তৃতীয় প্রয়োগত 'মধুৰ' শব্দ ক্লীৱলিঙ্গত ব্যৱহাৰ হৈছে।

৫.৮ সংখ্যাবাচক শব্দৰ ৰূপ

সংস্কৃতত সংখ্যাবাচক শব্দসমূহ বিশেষ্যপদ অনুসৰি কৰা হয়। একৰ পৰা চাৰি লৈ অর্থাৎ এক, দ্বি, ত্রি, চতুৰ্ শব্দকেইটা বিশেষ্যপদটোৰ লিঙ্গ অনুসৰি পৰিবর্তন হয়। 'পঞ্চন্' শব্দৰ পৰা আৰম্ভ কৰি অন্যান্য সমস্ত সংখ্যা তিনিওটা লিঙ্গতে একে। কেইটামান সংখ্যা উদাহৰণ স্বৰূপে, তলত দেখুৱাই দিয়া হ'ল—

সংখ্যা	লিঙ্গ	কর্ত্তা	কর্ম	কৰণ	সম্প্রদান	অপাদান	সম্বন্ধ	অধিকৰণ
এক (এক)	পুং.	একঃ	একম	একেন	একস্মৈ	একস্মাৎ	একস্য	একস্মিন্
	স্ত্রী.	একা	একাম্	একয়া	একস্যৈ	একস্যাঃ	একস্যাঃ	একস্যাম্
	ক্লী.	একম্	একম্	একেন	একস্মৈ	একস্মাৎ	একস্য	একস্মিন্
দ্বি (দুই)	পুং.	দ্বৌ	দ্বৌ	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ
	স্ত্রী.	দ্বে	দ্বে	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ
	ক্লী.	দ্বে	দ্বে	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্	দ্বাভ্যাম্	দ্বয়োঃ	দ্বয়োঃ
ত্রি (তিনি)	পুং.	ত্রয়ঃ	ত্রীন্	ত্রিভিঃ	ত্রিভ্যঃ	ত্রিভ্যঃ	ত্রয়াণাম্	ত্রিষু
	স্ত্রী.	তিস্রঃ	তিস্রঃ	তিসৃভিঃ	তিসৃভ্যঃ	তিসৃভ্যঃ	তিসৃণাম্	তিসৃষু
	ক্লী.	ত্রীণি	ত্রীণি	ত্রিভিঃ	ত্রিভ্যঃ	ত্রিভ্যঃ	ত্রয়াণাম্	ত্রিষু
চতুৰ্ (চাৰি)	পুং.	চত্বাৰঃ	চতুৰঃ	চতুর্ভিঃ	চতুর্ভ্যঃ	চতুর্ভ্যঃ	চতুর্ণাম্	চতুর্ষু
	স্ত্রী.	চতস্রঃ	চতস্রঃ	চতসৃভিঃ	চতসৃভ্যঃ	চতসৃভ্যঃ	চতসৃণাম্	চতসৃষু
	ক্লী.	চত্বাৰি	চত্বাৰি	চতুর্ভি ঃ	চতুর্ভ্যঃ	চতুর্ভ্যঃ	চতুর্ণাম্	চতুর্ষু
পঞ্চন্ (পাঁচ)		পঞ্চ	পঞ্চ	পঞ্চভিঃ	পঞ্চভ্যঃ	পঞ্চভ্যঃ	পঞ্চানাম্	পঞ্চষু
ষট্ (ছয়)		ষট্	ষট্	ষড়্ভিঃ	ষড়্ভ্যঃ	ষড়্ভ্যঃ	ষণ্ণাম্	ষট্ষু
দশন্ (দশ)		দশ	দশ	দশভিঃ	দশভ্যঃ	দশভ্যঃ	দশানাম্	দশসু
শত্ (একশ)	ক্লী.	শতম্	শতম্	শতেন	শতায়	শতাৎ	শতস্য	শতে
সহস্র (হাজাৰ)	ক্লী.	সহস্রম্	সহস্রম্	সহস্রেণ	সহস্রায়	সহস্রাৎ	সহস্রস্য	সহস্রে

৫.৯ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আমি—

- সংস্কৃত ভাষাৰ বিশেষ্য, বিশেষণ, সর্বনাম আদি শব্দসমূহৰ বিভিন্ন ৰূপৰ জ্ঞান লাভ কৰিলোঁ।
- শব্দসমূহৰ পুংলিঙ্গ, স্ত্রীলিঙ্গ আৰু ক্লীৱলিঙ্গ অনুসৰি তথা একবচন, দ্বিবচন আৰু বহুবচন অনুসৰি ভিন্ন ৰূপত প্রয়োগৰ বিষয়ে জানিলোঁ।
- ছটা কাৰক, সাতটা বিভক্তি আৰু সম্বোধনত শব্দসমূহৰ ভিন্নৰূপৰ লগত পৰিচিত হ'লোঁ।
- সংস্কৃত 'সুপ্' বিভক্তিৰ প্রয়োগৰ বিষয়ে জানিব পাৰিলোঁ।
- সংস্কৃত ভাষাৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ শব্দৰ লগত পৰিচিত হ'লোঁ।

৫.১০ অধিক জানিবলৈ

১) চক্রৱর্তী, মহেশ্বৰ (১৯৭৪); *সংস্কৃত ব্যাকৰণ প্রৱেশিকা*, গুৱাহাটী ঃ অসম ৰাজ্যিক পাঠ্যপুথি প্রণয়ন আৰু প্রকাশন নিগম লিমিটেড্।

২) বিদ্যাসাগৰ, ঈশ্বৰ চন্দ্র; *সমগ্র ব্যাকৰণ কৌমুদী*, কলিকতা ঃ দেৱ সাহিত্য কুটীৰ প্রাইভেট লিমিটেড্।

৩) ভট্টাচার্য্য, হৰিচন্দ্র (১৯৯৬); *সংস্কৃত ব্যাকৰণ প্রভা*, গুৱাহাটী ঃ বৰুৱা এজেন্সি।

৪) শর্মা, গিৰিধৰ (১৯৮৮); *Sanskrit Grammar composition & Translation*, গুৱাহাটী ঃ ৰাধা প্রকাশন।

৫) শাস্ত্রী, খগেন্দ্র নাথ (১৯৮৫); *সংস্কৃত প্রৱেশ ব্যাকৰণ*, গুৱাহাটী ঃ গ্রন্থপীঠ।

৫.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নৰঃ, নৰৌ, নৰাঃ।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মুনিভ্যাম্।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সাধৌ, সাধ্বোঃ, সাধুষু।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পিতূন্।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পিতঃ, পিতৰৌ, পিতৰঃ।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ লতয়া, লতাভ্যাম্, লতাভ্যঃ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ মত্যাম্, মতৌ।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নদীভ্যাম্ ।

৯নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ নদ্যাম্, নদ্যোঃ, নদীষু।

১০নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰধূভ্যঃ।

১১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ফলম্, ফলে, ফলানি।

১২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাৰিষু।

১৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ গুণিনঃ, গুণিনোঃ, গুণিনাম্।

১৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আত্মনা

১৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ জগদ্ভ্যঃ

৫.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ তলত দিয়া নিৰ্দেশমতে শব্দৰূপ লিখক—

ক) 'নৰ' শব্দৰ প্ৰথমা বিভক্তিৰ বহুবচনৰ ৰূপ।

খ) 'মুনি' শব্দৰ ষষ্ঠী বিভক্তিৰ একবচনৰ ৰূপ।

গ) 'সাধু' শব্দৰ তৃতীয়া বিভক্তিৰ একবচনৰ ৰূপ।

ঘ) 'পিতৃ' শব্দৰ সম্বোধনৰ একবচনৰ ৰূপ।

ঙ) 'লতা' শব্দৰ তৃতীয়া বিভক্তিৰ বহুবচনৰ ৰূপ।

খ) চুটি প্ৰশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'নৰ' অথবা 'সাধু' শব্দৰ শব্দৰূপ আটাইকেইটা বিভক্তি আৰু বচনত লিখক।

গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০টা শব্দৰ ভিতৰত)

প্ৰশ্ন ১ ঃ পুংলিঙ্গ শব্দসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ কেইটামান ক্লীৱলিঙ্গ শব্দৰ নাম লিখি যিকোনো এটাৰ শব্দৰূপ লিখক।

*** ***** ***